

együtt lesznek, akkor – amire a német történelem bőven kínál példákat – meg fog indulni az idegenek, a nem németek és a menedéket keresők kirekesztése.” (Frankfurter Rundschau, 1990. március 17.)

A legújabb kihívások elemzésekor a szerzők – ezt láthatjuk az előzőkből – a megkülönböztetőképességet a mértékarányokhoz csatolják. A megkülönböztetőképesség ily módon nem válhat ki többé önállóan (mint a GESCHICHTE UND EIGENSINN című könyvben) eseményeket. Feladata kizárólag az események kritikai feldolgozására húzódik össze. Ennek következtében pedig a mértékarányokban rejlő esetlegesség abszolút meghatározóvá válik. Negt és Kluge – mint láttuk – a weberi koncepciótól rugaszkodott el, mégpedig úgy, hogy a politika fogalmát megpróbálták átalakítani a politikum kategóriájává. A politika hatásait Weber végzetesnek tekintette. „És most, tisztelt jelenlévők, azt javaslom, vitassuk meg ezt a kérdést tíz év múlva. Akkor, amikor... a reakció már egy jó ideje fennáll majd, s talán nem abszolút semmi, de látszatra kevés valósult meg abból, amit Önök közül sokakkal – bevallom őszintén – én is kívántam és reméltem. Nagyon valószínű, hogy ez nem fog összetörni engem, de az biztos, hogy tudni ezt, súlyos lelki terhet jelent.” (Max Weber: A POLITIKA MINT HIVATÁS. I. m. 86. o.) Negt és Kluge a reálpolitikát a politika egyik szférájává fokozta le, az új szféra kategóriarendszere azonban semmilyen támpontot nem tud kínálni a Weber által leírt perspektíva elrelativizálásához. A politikum rekonstrukciójának programja így maga is véletlenszerű kísérlet marad. Ez a program némileg aktívabbá válhatna, ha sikerülne lemondanunk a reálpolitika (egyértelműen) negatív megítéléséről. A kérdés, amely homályban maradt, a következő: nem lehet-e a reálpolitikát valamilyen módon aktivizálni a politikum rekonstrukciója érdekében? A válaszhoz a szerzők műveiben érdekes módon találhatunk néhány támpontot. A reálpolitikát Oskar Negt egy másik könyvében azzal a feladattal ruházza fel, hogy tegye áttetszővé önmagát, hogy az embereket azzal az érzéssel ajándékozza meg, hogy uralommentes viszonyok között élhetnek. Ez lenne a demokrácia igazi formája. (DIE HERAUSFORDERUNG DER GEWERKSCHAFTEN. I. k. 38. o.) A reálpolitikának lehetnek ezenkívül olyan intézményei is, amelyek nem a politikum elnyomására

törnek. A politikum energiáinak felszabadítása állhatna például egy valóságfeltáró pártprogram középpontjában is. „Ami mondani akarok – így Oskar Negt –, azt egyetlen pontban össze lehet foglalni: a Német Szociáldemokrata Pártnak ki kell dolgoznia a reálpolitika új fogalmát.” (EIN PROGRAMM DES GUTEN WILLENS, ABER OHNE GESELLSCHAFTSDIAGNOSE. *Neu Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, 1989/8. 743. o.) A reálpolitika lehetőségeinek rendszeres ártértékeléséhez azonban új elméleti keretekre lenne szükség.

Weiss János

ERDÉLYI ÁGNES: MAX WEBER AMERIKÁBAN

Scientia Humana, 1993. 210 oldal, 300 Ft

Erdélyi Ágnes monográfiája két részből áll. Mindkettő Max Weber amerikai és brit hatástörténetét tárgyalja, de más-más oldalról közelítve a témához: előbb a filozófia és tudományelmélet, utóbb pedig a társadalomtudományok felől. A szerző hosszabb ideje foglalkozik Weberrel, s ezalatt magyarra fordította *GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM* című főművét. Most pedig, a közelmúltban németül is megjelent munkájában nemcsak azzal ismerteti meg az olvasót, miként fogadták be Max Weibert Amerikában, hanem azzal is, mivé lettek e befogadás során eszméi és céljai.

Az első rész (A HATÁSTÖRTÉNET KERÜLŐ ÚTJAI) arról szól, mennyire különbözött a társadalomtudományokkal kapcsolatos német és az angolszász filozófiai érdeklődés, s milyen következményekkel jártak ezek a különbségek. Arról tehát, hogyan közeledtek Max Weberhez és módszertani elveihez egy merőben másfajta kultúra felől. Erdélyi nagyon jól ismeri a német századelő szellemi életét, de a XX századi angolszász tudományfilozófiákat is. Ezért tudta a fontos részletek iránt fogékonyan érzéklni és kifejezni a rendkívül fontos eltéréseket, a jelentés és módszer jellegzetes eltéréseinek folyamatait.

„Kundulópontja” a német századforduló,

pontosabban azok a filozófiai irányok és eszmék (életfilozófia, újkantiánizmus, hermeneutika, a szellemtudományok programja, az életvilág tematikai igénye, a fenomenológia), melyek Max Weberre hatottak, és az ő elképzeléseivel rokoníthatók. Mindez azonban csak egy szimbolikus közeg, kontextus vagy jellegzetes szellemi attitűd összefoglalása, s arra szolgál, hogy későbbi hivatkozások tárgya lehessen. Más közegek (Amerika, az ottani liberalizmus és pragmatizmus, a harmincas évek, majd a második világháború utáni időszak) felől méltányolhatja majd az olvasó azt, mennyiben kötődött saját közegéhez Weber, s mennyiben tért el álláspontja kortársaitól: „*A többiekkel ellentétben ő a tudomány lehetőségével kezdte, és innen jutott el odáig, ami már nem tudományfilozófiai probléma: hogy vannak dolgok – ilyen például a szubjektum életvilága –, amelyek nem tartoznak a tudományra.*” (37. o.)

Többféle beállítódás is akadályozta azt, hogy közvetlen módon, kerülő utak nélkül kapjanak hiteles képet Weber munkásságáról az angolszász országokban. Erdélyi két „kerülő utat” ír le. Az elsőre a *neopozitívizmus*, illetve naturalista empirizmus készítette a „megértő szociológia” tanait. E filozófiák medrében folyt századunkban sokáig az angolszász társadalomtudományok főárama. Ide kerültek az értékmentességet hirdető Weber gondolatai is. Itt, ebben az angol és amerikai közegben mosódtak el módszertani dualizmusának tartalmai, s az a program, hogy a megértő szociológia más megismerési elveket kövessen, mint a természettudományok.

A második kerülő út még rázósbab elméleti akadályokat tartogatott. Ezek olyan antipozitívista módszertani elvekből álltak, melyeket előbb Wittgenstein fogalmazott meg a FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK-ban, azután Peter Winch fejtett ki A TÁRSADALOMTUDOMÁNY ESZMÉJÉ-ben. Ezen elvek is elfordítják a társadalomtudóst a cselekvők szándékaitól és szubjektivitásától, ezúttal azonban nem az „objektívnek” nevezett tények vagy megismerési eljárások felé, hanem az *objektívúvá vált jelentések és szabálykövetések irányába*. Csakhogy ez másfajta módszertan, mint amin a megértő szociológia alapul. A különbség lényege: „*Weber a folyamat emberi jellegének megragadásához keresett adekvát fogalmakat, az angolszászok*

viszont a folyamat emberi jellegét is adottságnak, az emberi élet megfellebbezhetetlen, mintegy természeti adottságának tekintették, és csupán a leírásához kerestek adekvát fogalmakat.” (63. o.)

Erdélyi Ágnes figyelmét tehát a Weberről szóló előítéletek ragadták meg, illetve az a belőlük szőtt „tündérmese”, amivé Weber képe lett az angolszász publikációk tucatjaiban. Max Weber amerikai lett Amerikában. Gondolatai olyanokká váltak, mint amilyenek az angolszászok liberális előfeltevései, elméletei és a tudományosságról alkotott ideái. Miért történt ez, s minek nevezhető e változás? Erdélyi szerint torzítás történt, s ennek okát úgy magyarázza, hogy „*...a befogadó közönség a saját tradíciójából kiszakítva és az angolszász filozófia nyelvi-fogalmi közegébe átültetve értelmezte a weberi elképzeléseket.*” (62. o.)

E magyarázathoz tartozó érvek végigvonulnak a könyv egészén, s nyugtalanító kérdésekre vezetnek, amiket érdemes élesen megfogalmazni. Ilyen kérdésekre: feltétlenül „torzítást” okoz a „kiszakítás”? Lehetett volna torzításmentesen értelmezni Max Webert Amerikában és az angolszász világban? Használhatták volna-e az angolszász közegben fogalmait és teóriáit az eredeti kontextusnak megfelelően?

Hiszen e jelentések és kontextusok eltérései már az *alapfogalmak fordításainál kezdődnek*. „Der Sinn” nem ugyanaz, mint „the meaning”, és „die Wissenschaft” is másra vonatkozott a német szellemi életben, mint „the science” a brit vagy amerikai fejekben – hangsúlyozza Erdélyi Ágnes Valóban. Idevágó elemzéseivel világossá teszi, milyen alapvető elméleti kérdéseket rejt a társadalomtudományi fogalomhasználat. A terminológia nemcsak konvenció, hanem választás, döntés, ami a társadalomelmélet alapjaira utalhat.

De vajon mindig a hagyományokból és a történelemből adódnak ilyen, elvileg elkerülhetetlen különbözőségek? *Itt volnának megint a kultúrák (életformák, nyelvjátékok) lefordíthatatlanságának problémájánál?* Ugyanazon a kerülő úton, aminek irányát Wittgenstein és Winch elméletei szabják meg, s amin egyszer már végigkövettük Max Weber hatását? Egy fontos ponton, Talcott Parsons művének értékelése kapcsán a szerző mintha más álláspontot foglalna el („*A Weberbe belemagyarázott általános elméleti törekvések miatt már sok bírálólat*

érte Parsonst, pedig hát – valljuk be –, teljesítménye inkább méltatást érdemelne.” 79–80. o.) Olvashatunk tehát Erdélyi könyvében egyéb lehetőségekről is (félreértésekről, hibákról és „olvasatokról”). Érdemes lenne ezért általánosabb érvényűen és határozottabban megkülönböztetni a „fordítás” és „ferdítés”, az „értelmezés” és „torzítás” módjait, s meghatározni a befogadás elvi lehetőségeit és változatait.

Parsonst említve azonban már a Weber-hatás másik történetéhez érkeztünk. Ez a húszas évek közepén (tehát néhány évvel Weber halála után) kezdődött, s közege főként az amerikai szociológia volt. Erről szól a könyv második része (RECEPCIÓTÖRTÉNET). Itt főként tudománytörténeti kutatásaival ismert meg bennünket a szerző, melyekkel a hatvanas évekig követte nyomon azt, miként lettek Max Weber eszméi alkotórészeivé az angolszász társadalomtudományoknak.

Ez a történet is tartogat érdekes epizódokat. Például azt, hogyan propagálták és értelmezték a maguk módján Webert a harmincas években Amerikába emigráló német társadalomtudósok, a New York-i New School of Social Research alapítói, azután a chicagói szociológusok. Weber hatása azonban nem korlátozható egy-két kutatócsoportra, szociológiai műhelyre vagy kutatási témára. Erdélyi sok példát mutat arra – s még többre utal könyvének gazdag jegyzetei között –, milyen sokféle irányban hatott Weber Amerikában és Angliában a múlt és jelen társadalmáról, gazdaságáról, vallásáról, jogi és politikai szervezeteiről gondolkodó kutatók körében.

Ebben a hatástörténetben emines szerepe volt Parsonsnak. 1925-ben végzős diákként úgy került ki a London School of Economicsból, hogy egyetlen sort sem olvasott Webertől. Ez nem is csoda. Öt évvel halála után még alig ismerték Webert hazáján kívül. Később viszont, már a negyvenes években éppen Parsons fordította angolra a WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT első részét. Ezt követően a parsonsi szociológiai elmélet „negyedszázados uralma alatt” Weber gondolatának fontos elemei váltak az amerikai szociológia „törzsanyagává”.

Erdélyi legrészletesebben Talcott Parsons tevékenységével foglalkozik. Bemutatja, hogyan közvetítette Webert az eredetileg nagyon is elméletellenes amerikai szociológu-

sokhoz, hogyan kapcsolta eszméit – főleg cselekvéseméletét – abba a gondolatáramba, mely a pragmatizmus helyi hagyományait követte. Weber azonban nemcsak saját „paradigmájának” forrásaként segítette „amerikanizálni” Parsons, hanem fordítóként is. Erdélyi igen részletesen és mintaszerűen mutatja be (81–82. o.) ebbéli tevékenységét, s ismerteti meg olvasóit az angol és német terminusok jelentésváltozataival, illetve e változások elméletileg fontos különbségeivel. Hadd egészítem ki elemzéseit egy olyan példával, mely kimaradt könyvéből, pedig fontos helyet érdemel a társadalomelmélet és szociológia történetének lapjain.

Max Weber főművében, a GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM-ban gyakran szerepel a „Stand” fogalma. Ezt magyarul régóta „rend”-nek fordítjuk, s jelentése jól ismert: egy társadalmi integrációs módot jelöl, például a világi nemesek rendjét, a papokét vagy a „harmadik rendet”. Weber angol fordítói viszont (többnyire) nem az „estate” szót használták (leginkább ez felelne meg a „Stand”-nak), hanem a „status”-t. Ez nem a Karinthy Frigyes által megírt leiterjakabok egyik változata, mégis félrevezető megoldás. A „státus” valami olyasmit jelent, mint a „Stand”, de a „rend”-del ellentétben nem utal sem a kollektív állandóságra, a hatalmi jellegre, sem pedig arra, hogy az odatartozásra „születni kell”. A „rend” és a „rendiség” ilyen tartalmi köztudottak voltak, elemi magátólértékdőségek számítottak Európában, hiányoztak viszont az amerikai kultúrából.

A „státus” terminusa azután rohamosan lett népszerű az ötvenes évektől a nyugat-európai, a hatvanas évek végétől pedig a kelet-európai társadalomtudományokban. A gyors terjedés egyik fontos motivuma volt, hogy az „osztály” fogalmát sokan érezték túl szűknek, korlátozó erejűnek, ideológiailag megterheltek. Ezekből a terhektől és a marxista osztályelmélettel akartak elhatárolódni a társadalomkutatók, ebbéli tehetségükben pedig főként az amerikai szociológia példája bátorította őket. Ezért próbálták inkább a társadalmi pozíciót jelölő „státus”, illetve a „csoport” és a „réteg” terminusával kifejezni eszméiket. Így aztán végképp elmosódtak azok a jelentéstartalmak a „státus”-t használó francia, német, lengyel vagy magyar szocio-

lógiaiban, melyek a „rend”-re emlékeztethetnek volna.

A társadalomtudományi hatástörténetet – s egész könyvét – a KOVETKEZTETÉSEK ÉS VÁRHATÓ KOVETKEZMÉNYEK című 6. fejezettel zárja Erdélyi Ágnes. Ez főként a hatvanas évek amerikai Weber-irodalmáról szól. Arról a korszakról, amikor már a modern társadalom weberi elemzéséhez kapcsolódó feldolgozások (például a formális racionalitásról, az uralom és hatalom viszonyáról, a bürokráciáról, a karizmatikus uralomról stb.) kezdtek felduzzasztani a Weber-irodalmat. Itt olvashatunk H. Marcuse és J. Habermas nagy hatású tanulmányairól, illetve a Weber–Marx-vitáról is. Tanulmányát is e vitára utalva és az 1989-es év történelmi jelentőségének tapasztalataira emlékeztetve fejezte be 1990-ben Erdélyi Ágnes így: „...e tapasztalatok birto­kában minden eddiginél jobb »kilátásokkal« kutat­ható, sőt bizonyos pontokon talán el is dönthető a »Marx–Weber Debate«.” (103. o.)

Vajon? 1989 után tényleg eldönthető lenne ez a vita, s annyira jók lennének kutatási kilátásaink? Egyáltalán nem hiszem. De a MAX WEBER AMERIKÁBAN mostantól nélkülözhetetlen munka lesz e vita megértéséhez is.

Somlai Péter

A TUDATTALAN ÉS AKIKNEK NEM KELL

Botond Ágnes: Pszichohistória avagy a lélek törté­netiségének tudománya

Tankönyvkiadó, 1991. 128 oldal, 98 Ft

Ezt a könyvecskét – vagy inkább hosszabb tanulmányt – inkább érdekes tárgya, mint színvonalára emeli ki a hazai pszichoboom nyomtatott produkcióinak tömkelegéből. Botond Ágnes alapismereteket, egyfajta bevezetést ad a pszichohistóriához. Eltekintve a szerző több nekifutásban megkísérelt definícióitól, az irányzatot legtágabb értelemben történelmi személyiségek, csoportok, események „pszichológiai oldalának” önálló kifejtéseként lehetne meghatározni. Találók a könyvben idé-

zett „a pszichológia társadalomtörténete” kifejezés is, ahol a lélektan nem mint tudomány, hanem mint a pszichés jelenségek összessége szerepel. Ilyen meghatározásban pszichotörténetet igen sok tudományág művelt már – vagy legalábbis bábáskodott a pszichohistória születése körül eddig is –, anélkül hogy „tudott volna róla”. Ha a történelem az emberiség életfolyamata (döntései, magatartása, vívmányai), akkor nincs olyan történelmi tárgy, legyen az egy nép letelepedése, törvényalkotás, harcok, győzelem vagy vereség, békés prosperitás, királyok vagy a köznép sorsa, mely ne a „történelemcsináló individuumok” pszichés szerkezetén keresztül nyerte volna el teljesítményformáját vagy tárgyasult lenyomatát. Mivel így a történelmi lét nem választható el a megvalósítók „ontikus” létezésétől, az pedig még kevésbé a pszichés motívumoktól, társas téről, személyiségtől, sőt patológiától, felmerül a kérdés, hogy a pszichohistória sajátosságának tisztázása előtt egyáltalán a történelmi és rokon tudományok hogyan kezelik saját kompetenciakörükön belül a „pszichológiai oldalt”.

Nos, mint ismeretes, a történelmi életrajzok, biográfiák vagy patográfiák jelentik még a kisebb problémát, hiszen itt a forrásanyagot, a „külső életeseményeket” és a történelmi személyiségről összegyűjthető releváns pszichológiai adatokat, illetve azok konstitutív hatását az életútra egy kiváló történetíró, mint Livius vagy Suetonius szerves egységben tárgyalhatja. A történettudomány módszertani fejlődéséhez azonban hozzátartozik, hogy a forráskritika fejlődésével, a történelmi formációk és nemzeti vagy helyi törvényszerűségek kifejtésével folyamatosan szűkül az a mozgástér, melyben a szereplők pszichológiájának „önkényére” lehetne redukálni az események megokolását vagy alakulását. Egy meghatározott történelemfelfogás alapján meghatározott alternatívák kínálkoznak, melyekből a történelmi egyén a „variálható” pszichés háttér ellenére bizonyos szukszerűséggel választ. Itt lepleződik le, hogy a történettudományban a személyiség vagy „pszichés változó” kényszerűen epifenomenális helyzetű, s ez az a pont, ahol Botond Ágnes nem nyugszik bele abba, hogy a pszichohistória pusztán szabadon választható tejszínhab maradjon a történelem eperfagylaltján. Persze van tudományterület, ahol a psi-